9. Eyktamörkin eða dagsmörkin og hvenær fyrsta stundaklukkan kom á heimili mitt.

---

3 blöð qto. Reykjavík, 21.janúar 1941

Eyktamörkin eda dagsmörkin

Sennilega þekkir ekkert barn eda unglingur innan ind tvítugs-aldur, og allra sízt þeir, sem fæddir eru hér í Reykjavík og alizt hafa upp hér í höfudstadnum, gengid í skóla eda nád „fullnadarprófi" í mörgum greinum, hvad þau hétu eyktamörkin gömlu, eda dagsmörkin, sem hvert einasta barn vard ad þekkja og þekkti ádur fyrrum, þegar fáar eda engar klukkur eda úr voru til jafnvel í stórri sveit eda heilli sýslu. Og því sídur vita menn nú, til hvers eyktamörk voru notud og hversu naudsynleg þau voru. Þau nádu einnig til nætur innar og væri þér hugsanlegt, ad þau vori nefnd „nætur mörk", gagnstætt því, sem notud voru á dagin og dagsmörk voru nefnd, en svo var ekki, þótt notud væri ad nóttu til, ef svo heidskírt var vedur, ad þess væri kostur.

Dagsmörkin voru midud vid sólargangina, medan sólarinnar naut vid og voru þau 8 ad tölu eda 1/8 úr sólarhringi hvert þeirra. Níunda dagsmarkid var einnig notad, sem sídar segir, en ad nóttunni til voru þau midud vid stjörnurnar, og jafnvel tunglid, flód og fjöru vid sjóvarströndina, þar, sem til þeirra sásty.

Dags- eda eyktamörkin voru þessi:

1. Ótta, kl. 3 ad nóttu, og bendir þad til Óttusöngsins gamla í kath. sidi.
2. Árris, eda midurmorgun, kl. 6 ad morgin.
3. Dagmál, kl. 9 árdegis.
4. Hádegi, kl. 12 um midjan dag.
5. Nón, kl. 3 eftir hádegi.
6. Midaftan, kl. 6 ad kveldi.
7. Náttmál, kl. 9 ad kveldi og
8. Midnætti, kl. 12 á nóttu.
9. Midmunda var kl. 1½ eftir hádegi.

Til þess, ad vita hvad tímanum leid á dagin, vard ad mida sólina, ef

til heimar sáðt, við einhverja fasta stadi í landi eru eiá, t.d. kóla, tóbi, hús eða hundastúfur, steina, byrgi eða tóftabrot, akker eða fanga o.s.frv. Já voru viða til, ýmist varir eða fjarri bæjum, ónefnisbar, en nokuð voru og við átta, þegar um dagmáthir var að ræða, t.d. hádegis-stöð, nón (Mettur, miðaftans vaka, náttmálastig ítem o.s.frv. Þegar fyrir sólin var yfir hádegisstöli, viru menn á, að þar var hádegi, og á sömu leið var um öll önnur dagmál eða eykt.

Jafnvel var sagt og að náttmálum til; en þá var miðað við „stjörnur", og þótt hún væri á vakt nefnd í einstöku, var það tíðast, þjóðsagnirnar og fiskimannamál svo ætt var við og nefnt eins nafni „stjarnan". Þjóðsagnirnar og fiskimannamál eru að vísu lítið eitt ósamhljóða við tíðina, þótt vitanlega sé um margra miljóna (ára) mismun að ræða, en það er oft við, að tíðin eða stjarnan skeiki klukkustund.

Til þess að vita hvað „stjörnum leið", að vetrinum til, létu menn út um gluggann við og við og gengu út í dyrnar, eftir var heiðríkt veðr, að stjörnubjart væri, það er, að til stjarnanna sæist, og gátu af því „hvað stjörnum leið", en það var, eins og áður er sagt, stjörnuspá, en ég geymi áður eða tíðina. Væri „stjarnan" komin í miðaftansstað, fyrir klukkur vetrar, var talið að vaka væri leyfð, en það var kl. nál. 7 að kvöldi, en hæmi kotið þegar stjarnan væri hádegisstað, eða kl. 12 á miðnætti; en það þótti „vel vakað og lengi", ef stjarnan var komin í miðnumdastað, eða mitt á milli hádegis og nóns, eftir miðdegis, og var vakan þá orðin 12 stunda löng og varla leyfð, en lengst vöktu að jafnaði til „vöknustaurs", en það var, að láta sumir sig ekki eða þegar á milli eftir og nærri augnabliks sé, til þess að halda augunum opnum! Þetta var að vísu sjaldgæft, en mun þó hafa viðgengist, einkum með hörkustúlkum, sem duða í sveit, er aldrei gáta munað hjúum sínum neinar hvíldar. —

Við dagmálin voru ýmisleg nöfn miðuð, t.d. nón (eiða, miðaftans-vella, s.s. Kerlingarvella eða dalaða síðar í kvöldi, dagmálaglenna, í óþurkatíð, um kl. 9 að morgni og margt fleira þessu líkt. (Sbr. „Veðurathuganir" mínar)

Menn vissu, að fuglið átti alltaf að vera í hádegisstað um stjörnu, en í há-

a og til vinstri handar,

norðri um fjöll, með hálfnuðu alfalli í vestri (náttmálastað) og með hálfnuðu alfalli í austri (óttustað). Sól sjó til hnígnis og jafnframt þess, hvað hátt á lofti sólarinnar leið, en þó svo stuttlega vöknu í hofi að eigi sæi til „stjörnunnar", fyrr nema vetri um það, hvað tímanum leið eða gátu vitað það með vissu.

Hér er sem ég hefi einhvern staðfastasta misgigun heyrt á mér: „Hví fórn nema ekki eftir klukkunni; hún varð áreiðanlegri, eftir en sól."

Þessu mundi ég svara, ef ég ætlaði að vilja, að þá var engin klukka til, né neitt úr.

Eg var á 9. ári (1874) þegar ég sá fyrstu klukkuna og hún var undir forsjá fyrstu sem sætt þar í sveitinni. Hún var ekki stór, en þó talin vera „stofuklukka", þ.e. að hún gæti gengið í átta sólarhringa, án þess að draga hana upp.

Þegar klukkan var komin og fundið var að hún hana saman við það, sem menn höfðu notast við áður, kom í ljós, að dagmörkin, sem sem dagar, höfðu verið alveg rétt, en nú þurfti heimur eigi lengur með, nema ef klukkan hefði upp á því, að hætta að ganga, og hafði oft við. Vegna þessa hafa eyktirnar að dagmörkin gleymst og hinar yngri kynslóðir eigi þótt hafa þurft á þeim að halda, enda held ég, að sönnu. Hugtök og stjörnurnar hafi gleymst þeim líka, því komizt hefi ég að því, að fjöldi barna og unglinga hafði eigi hugmynd um áttirnar, veit ekki hvar þeir eigi að leita suðurs, vesturs, norðurs eða austurs.

Það má að vísu segja, að þörfin sé sú eina nauðsynlega að viðhalda og að menn komist af, án þess að vita neitt um þessa og þvílíka hluti. Skólarnir hafi þeim nú dagana, að vita eitthvað um hað fjalla austur í Asíu, um það, hvað stjörnurnar í ýmsum álfum heims heiti o.s.frv., en ég held, að þeim mætti þetta einnig vera ljóst, og að það mundi eigi skaða neinn. Þetta er það stjórnleysi, sem eigi hefi ég haft þess getið, að eyktirnar eða dagmörkin þekkist í öllum löndum, t.d. miðmunda, nón eða átta o.s.frv.

Reykjavík, 21. janúar 1941

Jón Jónsson